

Portret van de Scharrelaar *Coracias garrulus*.

Foto: Hans Gebuis.

De Scharrelaar *Coracias garrulus* in Noordoost-Polen: symbool van een verdwijnende wereld

Onno de Bruijn

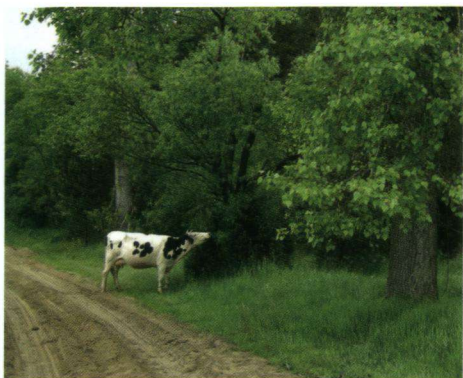
Inleiding

In het noordoosten van Polen liggen een aantal van de belangrijkste natuurgebieden van het land, waaronder het Augustów-woud, het Białowieża-woud en de Biebrza-vallei. In deze uithoek van Polen is ook het natuurrijke cultuurlandschap relatief goed en lang bewaard gebleven. Deze streek heet Podlaskie (met Białystok als hoofdstad). Maar ook hier verdwijnt het 'Oude Europa'. Na de val van de Berlijnse Muur (1989) en de toetreding van Polen tot de Europese Unie (2004) takelt in hoog tempo vooral dat oude, gevarieerde cultuurlandschap af. De oorzaken zijn dezelfde als overal.

Vanuit West-Europa dringt de moderne beschaving op. De jongeren trekken van het platteland naar de steden.

Gestimuleerd door Europese subsidies treedt schaalvergroting in de landbouw op. Dit proces wordt versneld door 'kolonisten': boeren van elders – ook uit Nederland – die het in eigen land te

benauwd kregen door ruimtegebrek en nieuwe milieuregels. Een Poolse vogelbeschermmer zei nog in 1990 tegen mij: 'Hier verandert nooit iets.' Hij heeft ongelijk gekregen. De ongekende diversiteit van het oude Poolse platteland verdwijnt als sneeuw voor de zon. Net als overal elders in Europa gaat het twee kanten uit met

Op het Poolse platteland.

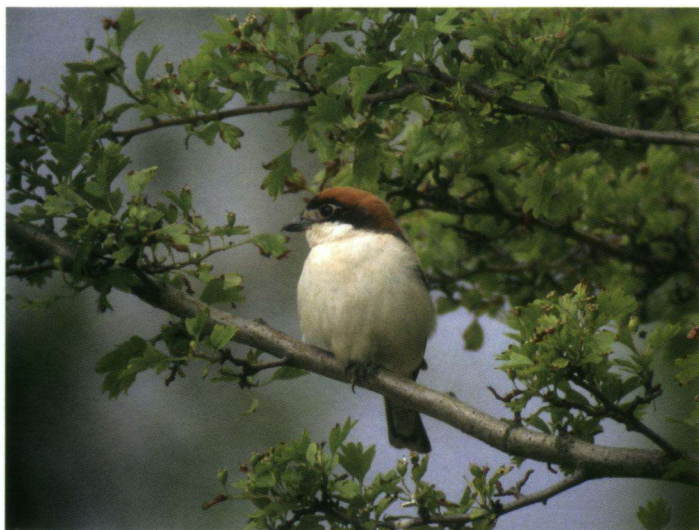
Foto: PTOP.

hetzelfde effect: het verdwijnen van het kleinschalige landschap met zijn afwisseling aan bossen, beekjes, moerasjes en kleinschalige akkertjes en graslanden met houtwallen, boomgroepen en solitairen. Dat wordt ófwel uitgekleeft tot groot-schalige cultuurland ten behoeve van intensieve landbouw ófwel het wordt verlaten, verruigt en groeit dicht. Allerlei halfnatuurlijke landschappen (inclusief bloemrijke hooilanden en kruidenrijke akkers) verdwijnen in hoog tempo. Dit heeft zijn weerslag op de (avi)fauna. Als één der eerste en meest kritische soorten verdwijnt de Scharrelaar. De ondergang van de eens zo bloeiende populatie in Noordoost-Polen is vergelijkbaar met het lot van de Ortolaan in Nederland. De ontwikkelingen in Polen en de processen daarachter zijn voor de Nederlandse

natuurbescherming van groot belang, omdat Polen één der allerbelangrijkste referentiegebieden voor Nederland is: beide maken onderdeel uit van de Midden-Europese laagvlakte en liggen in dezelfde klimaatzone. Tot voor kort was reizen door Polen voor ons als het ware vijftig tot honderd jaar teruggaan in de tijd.

Op reis naar Noordoost-Polen

In de nazomer van 1976 bezocht ik voor het eerst Noordoost-Polen. De reis per auto door West- en Oost-Duitsland (de toenmalige Duitse Democratische Republiek) was weinig opwindend, met uitzondering van de passage door het 'IJzeren Gordijn' bij Helmstedt, waar toen nog op ouderwetse manier gecontroleerd werd. Verder grootschalige akkers en mooie bossen langs de Autobahn. Alleen een naar zuid overtrekkende Visarend zorgde voor enige opwindend. In de namiddag arriveerden we aan de Poolse grens bij Frankfurt (Oder). Over de parallel aan de autoweg gelegen spoorbaan reed een personentrein met stoomlocomotief over de oude ijzeren spoorbrug over de Oder. Direct achter de grens saai naaldbossen, maar ook schrale bloemrijke bermen en overal stoppelvelden met bij ons verdwenen akkerkruiden, zoals Bolderik en Wilde Ridderspoor. Sporen van de vroegere Duitse bouwcultuur waren in de voormalige Grenzmark nog overal te zien in de vorm van kasteeltjes en herenhuizen, kerken en kleine fabriekjes gebouwd in een

Vrouwje Roodkop-klauwier *Lanius senator*. Ook dit is een soort van het gevarieerde cultuurlandschap en is al rond 1985 als broedvogel in Polen uitgestorven. Foto: Peter Meininger.

opvallend orangerode baksteen, maar alle sterk verwaarloosd, zoals kenmerkend voor het toenmalige communistische Oost-Europa. Onderweg wild gekampeerd in een bosgebied nabij Poznań. De tweede dag dwars door Centraal-Polen over stille wegen met zo nu en dan een Fiat Polski of een Lada. Urenlang een weinig inspirerend open landschap: vanouds zeer vruchtbaar en daardoor intensief in cultuur gebracht akkerland. Alleen de passage van rivierdalen (zoals van de Warta) was – met stroomruggen, oude armen, moerassen en extensief beweidde graslanden – een voorproefje van wat nog komen zou. In de namiddag de tent opgezet in de Puszcza Kampinowska in een heerlijk parkachtig landschap met bloemrijke hooilanden te midden van dennenbos en elzebroekbosjes. Een Scharrelaar houdt ons gezelschap; eerder hadden we er al twee onderweg gezien tussen Konin en Łomycz. Na Warschau wordt het dan eenzamer, het is hier duidelijk dunner bevolkt. Achter Wyszków komen we ineens in een sprookjeswereld terecht: bosjes, beekjes, stoppelvelden vol akkerkruiden, natte hooilanden, moerassen en eenzame wouden waarvan de oude dennebomen als masten omhoog rijzen: de Puszcza Biała. Wij besluiten over kleinere wegen verder te gaan en in deze omgeving een beetje rond te toeren. Een oude brug over de Bug is blijkbaar een militair object: er staat een met geweer gewapende soldaat op wacht, die door een antiek koperen verrekijktje achterdochtig

naar ons Westerse autootje tuurt; daarna rent hij zijn wachthuisje in om ons nummerbord te noteren. Door steeds verlatener streken met slechts hier en daar een dorpje met houten huizen of een eenzame alleenstaande boerderij. In de berm regelmatig oude vrouwtjes, die hun kostbaarste bezit weiden: een enkele koe. Gemiddeld elk half uur noteren we nu wel één of twee Scharrelaars. In de omgeving van Ciechanowiec, aan de hoge rand van het Bugdal, zitten drie klauwieren op de draad. Deze keer geen Klapeksters of Grauwe Klauwieren, waarvan we al vele onderweg gezien hadden, maar een adulte Roodkopklauwier met twee jongen! Het wijfje pikt in duikvluchten insecten op van een kruidenrijke stoppelakker en voert de beide net vliegvlugge jongen. Deze zijn van boven bruin met een geschubd patroon en missen nog de grote witte schoudervlek van de adulte vogel op de handpennen van de gesloten vleugel is een wit vlekje zichtbaar. De Roodkopklauwier was toen al zeldzaam in Polen en is daar rond 1985 als broedvogel uitgestorven. In Nederland was dat al decennia eerder het geval. Het eigenlijke doel bij die reis van mijn medestudent en mij was het Białowieża-woud. Daar kwamen toen nog weinig West-Europese bezoekers en we werden daarom vorstelijk ingehaald. Het eenzame woud tooide zich in majestueuze herfstkleuren. Wij hadden een schitterende tijd daar, maar dat is een ander verhaal. Begin september 1976 verlieten we Białowieża via

Het broedgebied van de Scharrelaar in de Puszcza Augustowska. Links op de voorgrond bloeit de *Parnassia, augustus* 1976.
Foto: Onno de Bruijn.

Hajnówka. Langs de weg van Hajnówka naar Bielsk Podlaski (een afstand van ongeveer 25 km) weer allerlei vogels op de telefoondraden. Opnieuw veel klauwieren (groot en klein), maar ook gaaigrootte vogels: Scharrelaars. We telden er in totaal negen, alleen zittend of paarsgewijs. Later besepte ik, dat dit doortrekkers geweest moeten zijn: het open akkerlandschap hier leent zich niet voor broedende Scharre-laars. Ik zag in latere jaren op dit traject hooguit één enkel broedpaartje. Zulke aantallen Scharrelaars als in september 1976 (25 exemplaren) heb ik later nooit meer gezien in Noordoost-Polen, ook niet in de trektijd: niet verwonderlijk, omdat de nog noordelijker broedpopulaties inmiddels vrijwel uitgestorven zijn. Vijftig jaar geleden broedde de 'Blauwe Raaf' (Blåkråka) nog op Fårö in Zuid-Zweden. Nog een feit ter illustratie: in 2002 vertelde de directeur van het Nationale Park 'Dzūkijos' (in Litouwen op de grens met Polen en Wit-Rusland) mij dat rond een wouddorpje in het Nationale Park in 1980 nog twaalf paar Scharrelaars broedden. Omstreeks 2000 was daar geen enkel paar meer van over.

Teloorgang van het Oude Europa

Na deze reis zouden er nog meer dan twintig volgen naar Noordoost-Polen. Mijn hart gaat uit naar het oude natuurrijke cultuurlandschap. Dit is waarschijnlijk de erfenis van een gelukkige jeugd in het oosten van Gelderland, waar in de jaren zestig van de vorige eeuw nog broedende Zomertalingen, Kemphanen, Kwartelkoningen, Kerkuilen, Steenuilen, Draaihalzen, Boomleeuweriken, Roodborsttapuiten, Paapjes, Grauwe Klauwieren, Grauwe Gorzen en Ortolanen het toenmalige landschap van de Achterhoek en Liemers bevolkten. In Podlaskie kwamen daar nog Ooievaars, Kraanvogels, Grauwe Kiekendieven, Korhoenders, Grielen, Bonte Strandlopers, Duinpiepers, Klapdeksters, Hoppen én Scharrelaars bij. En dat in een onvoorstelbaar mooie entourage. Enkele sfeerschetsen van toen mogen deze gouden wereld, die bijna verdwenen is, oproepen.

In 1977 en 1980 was ik weer in het noordoosten van Polen. Ik bezocht toen een uitgebreid bosgebied, de Puszcza Piska.

Broedplaats van de Scharrelaar in Podlaskie. De nestholte zit in de oude wilg langs de zandweg. Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

Ik was geïnspireerd door een Duitse dierfotograaf, Horst Siewert. Zijn oom was houtvester in de Johanniserheide in Oost-Pruisen, de huidige Puszcza Piska. Daar had hij Zwarte Ooievaars en Schreeuwarenden gefotografeerd. Een foto, die ik op mijn studentenkamer had hangen, toonde het jachtgebied van de Schreeuwarden daar. Op deze foto (gemaakt rond 1935) was een blauwgraslandachtige bosweide te zien omringd door machtige pijnbomen. 'Das war einmal', dacht ik toen. Bijna vijftig jaar later trof ik dezelfde wereld nog vrijwel onveranderd aan. Op een klein, idyllisch hooilandcomplexje omringd door bossen zag ik een Scharrelaar, die telkens achtervolgd werd door een mannetje Wielewaal. Een bont gedwarrel van kleuren! Uiteindelijk vond ik een hooilandgebied diep in het woud, kilometers gelegen vanaf het laatste wouddorpje. De plaats waar Horst Siewert zijn foto had gemaakt, meende ik zelfs te herkennen. Het deed me denken aan de verhalen van meester Bernink over de Beuninger Achterheide in Twente, 'een uur gaans gelegen achter het dorp'. Toen ik op een namiddag vanuit het oude dennenbos dit paradijsje binnenreed, was de eerste vogel die ik zag een Korhoen gezeten op een hooimijt. Even later joeg een Grauwe Kiekendief over de

hooilanden. Raaf en Boomvalk waren ook present. Ik besloot hier een nacht te kamperen, zodat ik alle tijd had om het gebied te verkennen en aantekeningen in mijn dagboek te maken. Op de hogere delen lagen kleine akkertjes waar rogge, haver, boekweit en aardappels werden verbouwd. Daaraan grensden droge, extensief begraasde graslanden, die overgingen in heideachtig 'onland'. Aan de lage kant lagen uitgestrekte natte hooimoerassen, die net met de zeis gemaaid werden. Het was eind juni. Tegen de avond trad een paartje Kraanvogels uit een elzenbos naar buiten om te gaan foerageren. In de avondschemering flapte een Zwarte Ooievaar vlak over de tent, ongetwijfeld op weg naar zijn nest in de uitgestrekte bossen. In het donker riepen vier mannetjes Kwartelkoning vanuit het drassige hooiland. 'Er broeden hier ook Oehoes', had een passerende boswachter mij 's avonds duidelijk gemaakt. Die hoorde ik echter niet. De volgende ochtend begon met een Hop tijdens het ontbijt. Toen de zon doorbrak ging een paartje Schreeuwarenden baltsen boven

een tweehonderd jaar oud dennenbos, wellicht de broedplaats die Siewert al kende. Als sluitstuk, rond het middenuur, streek een Scharrelaar neer op een eenzame Berk nabij de tent. Hij riep een kras-send 'rak-rak-rak'; daar zal wel de Duitse naam 'Blauracke' vandaan komen. Ik heb die plek toen verlaten met het vaste voornemen om er nooit meer terug te keren, zo prachtig en volmaakt was het daar. Later vernam ik, dat er door de hooilanden een diepe sloot was getrokken, de akkertjes verlaten waren en dat het hogere heideachtige deel van deze wondermooie achterwereld ingeplant was met dennetjes. Sic transit gloria mundi.

De Scharrelaar verdwijnt

In de periode 1980-'90 zag ik nog regelmatig Scharrelaars langs de wegen in het noordoosten van Polen, zowel in Podlaskie als in het aangrenzende Mazurië. Alle broedbiotopen hadden een aantal kenmerken gemeenschappelijk. Het was onveranderlijk (en onveranderd) oud kleinschalig boerenland, dat nog met paarden bewerkt werd. Vrijwel alle broed-

Schrale, extensief bewaide vegetaties (voorgrond) bieden de Scharrelaar een grote rijkdom aan insecten. Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

In Noordoost-Polen wordt steeds meer cultuurgrond verlaten. De hierdoor optredende verruiging leidt tot verlies aan foerageergebied voor Scharrelaars.
Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

plaatsen van de Scharrelaar lagen op een gradiënt, met dicht bij elkaar natte elzenbosjes in de laagte en dennenbosjes hogerop. Dikwijls lag niet ver weg een wat groter nat hooilandcomplex. De Scharrelaars zaten bij voorkeur op de toen alom aanwezige telefoondraden en bovengrondse elektriciteitsleidingen tussen de dorpjes. Vanaf de draden doken ze naar grote insecten op de grond. Vaak waren dat schrale bermen, die nog als vanouds beweid werden door koeien: vastgepind met een stik aan de grond of gehoed door kinderen of oude vrouwtjes. Het totale broedbestand van de Scharrelaar in Podlaskie werd rond 1980 nog op tachtig tot honderd broedpaar geschat op een oppervlakte van 20.000 km². Dit komt overeen met een gebied zo groot als 'Hoog-Nederland' (de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg). Spoedig na 1990 begon in Podlaskie de stand snel terug te lopen. In diverse 'vaste' territoria die ik in de loop der jaren had leren kennen, waren de Scharrelaars klaarblijkelijk verdwenen. Op een tocht die

ik in 1993 samen met mijn vriend Jan Elfrink naar Noordoost-Polen maakte, besloten we daarom extra aandacht aan de Scharrelaar te besteden. De grenzen waren inmiddels opengegaan. Het was een stuk drukker op de weg dan een aantal jaren tevoren en overal langs de doorgaande wegen verrezen benzinestations en restaurants als paddestoelen uit de grond. 'Het Rijnländse model maakt ook hier plaats voor het Angelsaksische model', dacht ik toen al. Paard-en-wagens op de wegen, vroeger een bekend verschijnsel, waren er nauwelijks meer. Dronken fietsers nog wel. In het Biebrza-gebied was de Scharrelaar verdwenen bij de boerderijtjes van Dobarz (tussen Budy en Gugny) langs de vermaarde Tsarenweg en ook rond Wizna zaten ze niet meer op de draden. We gaan dan op zoek naar het dorpje Wilamówka, waar ik in 1980 nog achttien bezette ooievaarsnesten op de houten huizen, schuren en op telegraafpalen telde. Ik kan het dorp niet meer terugvinden. Gedesoriënteerd staan we in een villawijkje tussen de gasbetonblokken. We houden een passant in een BMW aan en vragen

waar Wilamówka is. 'Dat is hier'. We tellen nog drie ooievaarsnesten op achteraf liggende schuurtjes.

We logeren in Wizna in het net geopende pension van de PTOP (de Podlaskische Bond van Vogelbescherming), waar we als enige gasten door oma en kleindochter in de watten gelegd worden. De toenmalige voorzitter van de PTOP, Przemysław Bielicki, bevestigt onze bange vermoedens over de Scharrelaar ('vom Aussterben bedroht') en komt zelfs met concrete getallen. In het hele Biebrza-gebied (circa 1000 km²) broedden rond 1970 nog achttien paar, rond 1980 nog zes paar, rond 1990 nog drie paar en nu 'nichts mehr'. Volgens berichten uit heel Polen zette de achteruitgang van de Scharrelaar rond 1970 in. Dit hangt samen met de koerswijziging, die de toen nieuw aangetreden secretaris-generaal (Edward Gierek) van de Poolse communistische partij inzette: Polen moest industrialiseren. Door de 'Landflucht' (trek naar de steden met fabrieken) bleef steeds meer land van kleine boeren liggen en verarmde en vervuilde het gevarieerde cultuurlandschap.

Op doorreis naar Białowieża gaan we eerst bij de Bug kijken. Waar eens de Griel op de rivierduintjes broedde, is nu een wild wodkafeest met discogedreun aan de gang. Wat nog aan vroeger herinnerde zijn twee agenten, die ons voor 'spionski' aanzien. Er ontstaat een patstelling van een half uur. Dan mogen we weer verder, in ruil voor een blik door onze verrekijkers. Een eindje verderop zeg ik: 'Dit is scharrelaar-land'. Geen tien minuten later zit er

één op de draad langs een zandweg. Op een gegeven moment vliegt hij op en stijgt steil omhoog. In spiraalvlucht (constant flappend) stijgt hij tot wel tweehonderd meter hoogte. 'Die gaat baltsen', zeggen we tegen elkaar. En op dat moment laat hij zich van grote hoogte pardoos omlaag vallen en dwarrelt met de kop naar bene-den en half geopende vleugels schomme-lend omlaag: als een 'feuille morte' (dood blad). Dan stijgt hij weer op en herhaalt de spectaculaire duikvlucht. Daarbij maakt hij ook nog een koprol, vandaar zeker de Engelse naam 'Roller'. Verderop blijkt de vaste broedplaats bij Dasze gelukkig ook nog bezet. Er zit hier een paartje naast elkaar op de stroomdraden boven een schrale, door een enkel koetje beweeide pioniervegetatie. Het feller gekleurde mannetje duikt naar de grond, vangt daar een prooi (groot insect) en biedt deze vervolgens zijn nog op de draad zittend vrouwtje aan ('Balzfütterung'). Bij het mannetje is de kop fraai hemelsblauw, bij het vrouwtje zijn de blauwe en bruine kleuren van het verenkleed donkerder en doffer. Bij het mannetje valt de donkerpaarse schoudervlek extra op.

Wij kamperen daarna een dag of wat aan de zuidkant van het (toen pas aangelegde) stuwwmeer van Siemianówka, dat benoorden het Białowieża-woud ligt. Ook daar huide altijd een paartje Scharrelaars. 'Schon seit Jahrhunderte', betoogt onze gids van PTOP. We zien het helder gekleurde mannetje Scharrelaar bij een kleine zandafgraving. De tent zetten we op in een wondermooie omgeving, bij een

Paartje Scharrelaars in de baltstijd. Het mannetje heeft het wijfje zojuist een kever aangeboden ('Balzfütterung').
Foto: Louis Masseling.

Scharrelaar in de vlucht... een bonte warrelling van kleuren. Foto: Louis Masseling.

verlaten huisplaats. Een oud boertje had ons de plek gewezen. Met ons laatste pak koffie doen we hem een groot plezier. Naast de tent staat een heerlijk geurende Boerenjasmijn. Wij worden 's ochtends gewekt door de Hop. Boven het meer foerageren enkele honderden Witvleugels met wat Zwarte Sterns ertussen; vlak voor ons wieken loom vijf Witwangsterns langs. Een Zwarte Ooievaar stapt door het moeras, waaruit even later een paar Poelsnippen opvliegen. In het struweel op een rivierduintje zingt een Sperwergrasmus.

Van de drie traditionele broedplaatsen van de Scharrelaar benoorden het stuwmeer (dicht bij de Wit-Russische grens) vinden we er 's middags nog één bezet, nabij het dorpje Gonzary. De omgeving is nog intact. In mijn dagboek staat: 'Het is hier prachtig, een golvend landschap met kleine dennenbosjes, roggeveldjes en aardappelakkers op de heuvels en met hooilanden, elzenbosjes en berkenbroek in het beekdal. Langs de grens met Wit-Rusland nog schraallanden met 'Poolse Ruiters' (*Cirsium rivulare*)'. Wij zien het mannetje en vijfje van de Scharrelaar honderd meter uit elkaar op de stroomdraden zitten, die naar een eenzaam houten boerderijtje leiden. Het nest van de Scharrelaars zit in een oud groenespechtenhol in de voortuin van de boerderij. De PTOP schatte toen (1993) het aantal broedparen van de Scharrelaar in Podlaskie nog op veertig tot vijftig. De achteruitgang van

de broedpopulatie ten opzichte van 1980 lag daarmee rond 50%.

Laatste kerngebied

In juni 2000 organiseerde ik een driedaagse conferentie in Kamenjuki (Wit-Rusland) en Białowieża (Polen) met vertegenwoordigers van overheden, parkmanagers, natuurbeschermers en wetenschappers over de toekomst van het Białowieżawoud. Het was de eerste in zijn soort (grensoverschrijdend) met deelnemers uit zowel Polen als Wit-Rusland. Volkeren die elkaars bloed wel kunnen drinken. Na afloop vroeg ik aan de Poolse deelnemers als 'beloning' om een speciale scharrelaar-excursie. Ik kreeg een lokale expert toegewezen, een reus van een man: wij pasten net in zijn Fiatje 600. Op het dashboard was een helblauw veertje vastgeprikt van de Scharrelaar ('Kraska', zei mijn gids Mirek). Wij bezochten eerst de gebieden rond het stuwmeer: de twee in 1993 nog bezette territoria (één aan de zuidkant, één aan de noordkant) waren allebei verlaten. Mijn gids snapte er niets van dat de 'eeuwigheid ten einde was'. Ik helaas wel: ook het boerderijtje bij Gonzary was namelijk verlaten en de braakliggende velden waren met een metershoog gewas begroeid, waardoor hier voor de Scharrelaars niets meer te halen was. Vervolgens zetten wij in het kleine Fiatje koers naar het laatste goed bezette kerngebied van de Scharrelaar in Podlaskie, gelegen in het golvende morenenlandschap ten zuiden van Białystok. In dit laatste bolwerk zouden volgens Mirek nog altijd vier à vijf paar Scharrelaars broeden. In een uithoek troffen we het oude Polen nog ongeschonden aan. Kleine dorpjes in het heuvelland, waar alles nog onveranderd zijn gang leek te gaan. Op de heuvels akkerland en dennenbosjes, in de dalen hooiland en elzenbosjes. In een klein kerkdorpje werden we opgehouden door een processie. Vanuit dit dorpje straalden vier à vijf beekdalen met hooilanden naar alle kanten uit. In één van die beekdalen stond bij een bruggetje een rij oude wilgen. In één van de wilgen zat een oud nesthol van de Groene Specht (die in Podlaskie holbereider is voor zowel Hop als Scharrelaar). Onder het hol lagen helaas twee dode halfwas Scharrelaartjes.

Een gewijde broedplaats van de Scharrelaar. Het nest zit in een spechtengat in de verticale dode tak boven het blauwe orthodoxe kruis. Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

Maar gelukkig 'piepte' het nog in het nesthol. 'Baby's,' zei mijn verder uitsluitend Pools sprekende begeleider. Van veilige afstand zagen we beide ouders in het volgende uur verscheidene keren voeren. Een nóg fraaiere broedplaats lag vijfhonderd meter verderop. Daar broedden de Scharrelaars in een meterdikke, oeroude knotwilg langs een landweggetje over een stuifbult met wat opslag van dennetjes. Het nest zat op maar drie meter hoogte in de knotwilg. Ook hier weer in een oud hol van Groene Spechten. Ik heb daar de volgende dag nog op enige afstand een paar uur zitten kijken, waarbij beide ouders geregeld af en aan vlogen. Daarbij verkenden ze eerst vanaf de top van een dennetje de omgeving. Vervolgens vlogen ze naar het nesthol en bleven even daarvoor zitten (met gespreide staart als steun tegen de stam gedrukt, zoals ook Draaihalzen dat doen). Dan doken ze het hol in. Na het voeren keken ze eerst met de kop naar buiten of de omgeving veilig was alvorens weer op insectenjacht te gaan. Zij vlogen daarbij soms over grote afstand weg. In het jachtgebied (open beekdal met graslanden) zaten beide broedpaartjes soms vrij

dicht bij elkaar zonder conflicten. Hoewel het maar een paar honderd meter buiten het dorp was, kwam in al die uren geen mens voorbij op het landweggetje, waaraan de broedboom stond. Ik realiseerde me onderhand wel dat dit vermoedelijk één van de laatste keren zou zijn om mijn geliefde Scharrelaars in alle rust in een nog ongeschonden omgeving in het Poolse achterland te bekijken. Toch zou ik 'Kraska' tijdens dezelfde trip nog op een andere plaats zien. Met weinig hoop verkende ik een oude broedplaats ten westen van Łomża. Ze broedden hier in een smal zijdalletje langs een doorgaande weg, gelegen tussen met dennen beboste heuvels. Het zag er niet goed uit. Op de heuvelflanken waren villa's tussen de dennen gebouwd. Hoog in een oude wilg aan het begin van het zijdalletje zag ik een op het oog geschikt oud groenespechtengat. 'Als ergens nog, dan daar', dacht ik. In de achterliggende hooilanden, twee kilometer verderop, zag het er veel intensiever en droger uit dan tien jaar tevoren. Kolchozenland. In dit open hooilandencomplex zat een vogel met de grootte van een duif op de hoogspanningsleiding. Een Torenvalk, dacht ik,

In Podlaskie broedde de Scharrelaar bij voorkeur in oude groenespechtenholen in wilgen.
Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

maar het was een heuse Scharrelaar. Na enige tijd dook de vogel naar de grond, ving een groot insect en vloog daarna in strakke vlucht het bewuste zijddalletje in. Daarop vatte ik post bij de vermeende nestboom. Na twintig minuten kwam weer een Scharrelaar vanuit de hooilanden het zijddalletje invliegen. Na een korte verkenning vloog hij inderdaad de desbetreffende boom aan en ging voeren. Het echte nest bleek (verborgen achter wat bladeren) een meter boven 'mijn'

nesthol te zitten... De jaren daarna was ook dit territorium verlaten. PTOp schatte de stand van de Scharrelaar rond 2000 nog op ongeveer twintig tot vijftientwintig broedpaartjes. De achteruitgang van de populatie ten opzichte van 1980 lag daarmee al in de orde van grootte van 75-80%.

In juni 2001 ontdekte ik dan toch nog een paartje Scharrelaars benoorden het stuwmeer bij Jalówka in op het oog vrij groot-schalig akkerland. Maar in een oude roggeakker hier vonden wij honderden bloeiende Roggelelies, waarvan volgens een verbijsterde Poolse professor 'alleen in de bergen in het zuiden van het land één à twee groeiplaatsen bekend waren'. Uit een droge ruigte joegen wij per ongeluk een korhen met vliegvlugge kuikens op en een Grauwe Kiekendief joeg over de akkers. Zoals op vele andere plaatsen was ook hier de Klapexster de begeleider van de Scharrelaar. Hoe lang zal het geleden zijn, dat in Nederland nog Klapexsters in het cultuurland broedden? Inmiddels zijn ook in Noordoost-Polen bloemrijke graslanden een schaars goed aan het worden. Het aantal paarden en koeien neemt zienderogen af. Steeds minder overhoekjes en bermen worden gemaaid of beweide. Dit heeft zijn weerslag op de insectenfauna en dus de Scharrelaar niet gemist.

De laatste broedparen

In augustus 2007 zag ik voor het laatst Scharrelaars in Noordoost-Polen. Dat was in een traditioneel dorpje ten zuidwesten

Eens een vertrouwd beeld op elektriciteits- en telefoondraden in Podlaskie.
Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

Een nog gave scharrelaarbiotop in Podlaskie.

Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

van Białowieża, niet ver van de Wit-Russische grens. De lange veldkeienweg naar het dorp was nog niet geasfalteerd. De Scharrelaars waren er dan ook nog. Hun beide vliegvlugge jongen bedelden luid krassend vanuit de hoge bomen rond het onverharde dorpspleintje, vanwaar zandwegen naar alle kanten uitstraalden. In een overdekte houten muziektent zaten mannen bier te drinken, wantrouwend gadeslagen door een oud vrouwtje. De beek door het voornaamste foerageergebied van de Scharrelaars was rechtgetrokken. Een kilometer verderop zat een tweede paartje Scharrelaars in een hooilandcomplex op de stroomdraden. Deze leken geen jongen grootgebracht te hebben. In 2008 broedde het dorpspaartje opnieuw succesvol evenals in 2009: in beide jaren brachten ze twee jongen groot. In 2010 keerde dit vaste paartje nog wel terug, maar er werden geen jongen meer vliegvlug. Van het andere paartje werden het wijfje en de jongen in 2008 door een marter op het nest gegrepen. In 2009 en 2010 keerde het mannetje in mei terug; het baltste in beide jaren tot diep in juni maar er dook geen nieuw wijfje meer op. De tien nestkasten die in deze beide territoria aangebracht werden, bleven in de periode 2008-'10 onbezet (mededelingen Przemek Bielicki en Grzegorz Grygoruk, PTOp).

Dankzij mijn intensieve contacten met de PTOp ben ik van de laatst bekende voorkomens op de hoogte. Samengevat komt het hierop neer: Van de traditionele kernen zijn er sinds 2007 nog maar drie bezet, die elk nog maar één tot drie paar herbergen. Deze laatste 'kerngebieden' liggen vele tientallen kilometers uit elkaar, waardoor er geen uitwisseling meer plaatsvindt. Er zijn slechts enkele paartjes overgebleven, die ver uit elkaar leven. Extreem plaatstrouw als Scharrelaars zijn, betreft dit aloude broedpaartjes die jaarlijks naar hun vaste territorium terugkeren. Succesvolle broedgevallen zijn inmiddels een zeldzaamheid geworden. De huidige 'stand' in Podlaskie is hooguit vijf broedpaar met daarnaast nog enkele solitaire exemplaren. Daarmee is de stand sinds 1980 met 95% afgenomen en staat de – eens zo bloeiende – scharrelaarpopulatie van Podlaskie op de rand van uitsterven.

Oorzaken van de ondergang

Het is helaas een complex van factoren, dat verantwoordelijk is voor het verdwijnen van de Scharrelaar en waardoor de regionale vogelbescherming dan ook vrijwel machteloos is. Allereerst is de Scharrelaar een soort, die een groot ruimtebeslag vraagt. Net als de Ortolaan vroeger in Nederland, komt de Scharrelaar

In Podlaskie broedden tot voor kort Scharrelaars zelfs aan de randen van dorpen. Hier zijn leden van de Noord-Podlaskische Bond van Vogelbescherming (PTOP) bezig met het ophangen van een speciale nestkast voor de Scharrelaar.
Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

in Polen uitsluitend in gevarieerd cultuurlandschap voor. Maar waar vroeger rond een es van 10 ha (0,1 km²) in Winterswijk wel zes tot negen paartjes Ortolanen huisden, waren de kerngebieden met drie tot zes paar Scharrelaars in Noordoost-Polen wel 100 km² groot. De home ranges van de afzonderlijke paartjes besloegen gewoonlijk zo'n 10 km². Een enkel 'ouderwets' boerenbedrijfje is dus niet genoeg om voldoende natuurlandschap in stand te houden. Dan is er geen houden meer aan. Behalve dat er geen uitwisseling meer plaatsvindt tussen de kerngebieden, is het broedsucces te gering om de sterfte te compenseren: hier aan de noordrand van hun areaal brengen Scharrelaars jaarlijks nu nog maar hooguit twee jongen groot. Bovendien is de vroeger nog aanwezige broedreserve verbruikt (ongepaarde individuen die gestorven exemplaren

vervangen). Dit houdt in, dat elke verongelukte Scharrelaar – hetzij in het broedgebied hetzij op de gevaarlijke jaarlijkse trek naar Afrika – weer een broedpaar minder in Noordoost-Polen betekent. Het 'atlantischer' wordende klimaat (met nattere zomers) maakt het er niet beter op. Andere vogelsoorten die eveneens van grote insecten leven, zijn door de klimaatverandering en het intensievere grondgebruik plus het gebruik van bestrijdingsmiddelen al eerder in Polen verdwenen (Kleine Torenvalk, Griel, Roodkopklauwier, Kleine Klapekster). Dat er van deze soorten in enkele landen in Zuid-Europa nog aanzienlijke populaties voorkomen, maakt het verlies in Polen er niet minder om. Hetzelfde geldt voor de Ortolaan in Nederland, waarvan ik in de jaren zestig van de vorige eeuw rond Winterswijk nog tientallen paren hoorde zingen. Het zijn

Door voorlichting aan de plaatselijke bewoners probeert de PTOP de laatste broedparen van de Scharrelaar te beschermen.
Foto: Grzegorz Grygoruk (PTOP).

altijd de meest kritische soorten (die juist de meeste informatie over de leefwereld geven), die het eerst verdwijnen. Lucebert zei het al: 'Alles van waarde is weerloos'. Aan het eind van de 19de eeuw laat Hermann Löns een oude boswachter aan het woord:

Uitgevlogen jonge Scharrelaar op een landhek.
Foto: Mark Schuurman (www.Birdbeauty.nl).

'Ja, het is saai geworden, zelfs hier in het wilde broek. Toen hij hier werd aangesteld, broedde de Schreeuwarend en nog en de Slangenarend en zelfs de Oehoe; Slechtvalken waren er en Wouwen, Raven en Scharrelaars, Zwarte Ooievaars, Kraanvogels en Roerdompen. Overal riep 's ochtends vroeg de Hop. Met het opheffen van de "Waldhude" (bosbeweiding) verdwenen de Hoppen en de Scharrelaars. Ja, het wordt alsmäär saaiër in de wereld. Dat was op de Lüneburgerheide, niet ver bij ons vandaan...

Nawoord

In 2008 is de PTOP een laatste wanhoops-offensief begonnen voor het behoud van de Scharrelaar door middel van een voorlichtings- en nestkasten-campagne. Hoewel ik voor dit 'Kraska-project' nog een flinke donatie gegeven heb, vrees ik dat het te laat is om de Scharrelaar in Noordoost-Polen te redden. Ik heb besloten ervan af te zien de laatste paren nog op te zoeken, om iedere vorm van versterking te vermijden.

Beschermingsposter van de PTO: Tegen beloning gezocht... de laatste Scharrelaars van Podlaskie. Foto: Ruud Grootenboer.

Ik zal het moeten doen met mijn hierboven beschreven herinneringen, die ik als grote schatten koester. De Poolse Vogelbescherming houdt de laatste broedplaatsen om voor de hand liggende redenen angstvallig geheim. Mocht men door toeval, geluk of contacten nog één der laatste broedparen in Polen op het spoor komen, dan is het zaak daar zo zorgvuldig mogelijk mee om te gaan en vooral geen gedetailleerde locaties op internet of in 'trip reports' te vermelden. Men moet beseffen, dat sinds het IJzeren Gordijn gevallen is, jaarlijks honderden buitenlandse vogelaars (al dan niet in groepsverband) Noordoost-Polen bezoeken. De Scharrelaar is (des te meer naarmate hij zeldzamer wordt!) voor velen een zeer begeerde 'target', die 'als doelsoort afgetikt moet worden'. Het agressieve Angelsaksische woordgebruik zegt al genoeg. Het verschijnen van vogelaars in afgelegen dorpjes 'waar nooit iets gebeurt', trekt grote aandacht. Uit busjes en auto's met buitenlandse nummerborden storten zich mensen met vreemde maar ongetwijfeld kostbare apparatuur die druk wijzen en roepen. Helaas is de

praktijk dat na een dergelijk bezoek soms plotseling de Scharrelaars verdwenen zijn. Bij nazoecken bleken deze onveranderlijk tussen prullaria bij de één of andere dorpsbewoner in de mooie kamer te staan. Ook komt het voor, dat een dorpeling – na op de zeldzame vogels attent te zijn gemaakt – geschoten Scharrelaars aan een 'handelaar' of 'liefhebber' verkoopt, meestal voor een paar flessen wodka. Ik ken helaas zulke gevallen ook van Laplanduilen in Wit-Rusland. Zo bezien is 'twitchen' dus niet altijd vrijblijvend! Wie dit allemaal wat ongeloofwaardig en overdreven overkomt, doet er goed aan te beseffen dat nog geen halve eeuw geleden in Nederland jaarlijks talloze Kerkuilen hetzelfde lot overkwam.

Sinds een aantal jaren organiseren mijn vrouw en ik jaarlijks één of twee natuur- en cultuur-reizen naar Noordoost-Polen en Wit-Rusland. Hiermee hopen wij het wederzijdse begrip te bevorderen en wat bij te dragen aan de lokale economie. Ook financieren wij daarmee de bescherming van de Laplanduil in Wit-Rusland in samenwerking met de APB, de Wit-Russische zusterorganisatie van de PTO. Het verandert snel daar in die landen. Waar je een aantal jaren geleden met de familie in de huiskamer meeat wat de pot schafte, staat nu een nieuw 'spic-en-span' pension. Met lokale gerechten, dat wel. Tussen de houten huizen en boerderijtjes in het dorp Białowieża zijn megahotels verschenen van internationale hotelketens, nadat het WWF het 'agrotourisme' gestimuleerd heeft. Aan de andere kant zien we een groeiend besef voor behoud van de eigen cultuur en natuur, mede dankzij het toenemende ecotourisme in die landen. Ook hier breekt de nieuwe tijd aan. Imponderabilia als schoonheid, rust en ruimte tellen steeds minder mee. Zo verdwijnt des werelds grootsheid. En de Scharrelaar.

Dank

Graag wil ik de vogelfotografen bedanken voor het belangeloos beschikbaar stellen van foto's voor dit verhaal. En speciale dank aan Przemek Bielicki en Grzegorz Grygoruk van de Noord-Podlaskische Bond van Vogelbescherming (PTOP) voor hun steun bij mijn queeste naar de Scharrelaars van Noordoost-Polen.